

Lada Badurina
DRAMA U JEZIKU
ILI
JEZIČNE KUŠNJE FREUDENREICHOVIH GRANIČARA

mr. Lada Badurina, Pedagoški fakultet, Rijeka, pregledni članak, Ur.: 14. lipnja 1994.

UDK 801.82 : 808.62-087 : 886.2-2 FREUDENREICH

Polazeći od često isticane tvrdnje da je jezik u Freudenreichovu pučkom igrokazu pučki, u tekstu se njegovih Graničara, tragajući za elementima narodne štokavštine, nalaze granice takvih postavki. Time se ne iskazuje nužno loš sud o Freudenreichovu scenskom jeziku: postaje on bliži suvremenom polmanju jezika književnosti. Nadalje, izučavajući govor graničara tek se pokatkad i u nekih likova dade nazrijeti uspjelija jezična karakterizacija. Ipak, nastojeći pučki igrokaz spoznati u vremenu u kojem je (scenski) zaživio, upravo se u jeziku i mogu naći razlozi njegova nemala uspjeha.

Krenemo li od često isticane tvrdnje kako je Freudenreich svojim pučkim igrokazima na hrvatsku pozornicu doveo narodni govor te da je njegova štokavština posljedica djetinjstva provedena u štokavskom kraju (Novoj Gradiški)¹, suočavamo se s potrebnom ponnija bavljenja jezikom likova njegovih scenskih komada. Ovom se prilikom susrećemo s govorom Freudenreichovih graničara.

No prije toga posla valja upozoriti na jednu zanimljivu činjenicu, nezobilaznu kada se govori o jeziku Freudenreichova pučkog igrokaza. *Graničari*, nastali 1857. godine prvotno kao predstava, ali iste godine objavljeni čak u dvama izdanjima, ponešto jezično dotjeranima, doživjeli su još dva izmijenjena izdanja, jedno 1893, a drugo Kuglijevo, bez oznake godine,

¹ Usp. primjerice: Nikola Batušić, *Josip Freudenreich*, u: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, Matica hrvatska - Zora, Zagreb 1973, str. 43; Nikola Batušić, *Josip Freudenreich*, u: *Hrvatska drama 19. stoljeća*, Logos, Split 1986, str. 389.

ali i nebrojeno izvedaba u kojima se jezikom udaljuju od svoga izvornika. Mi kao polazište za razmatranje uzimamo tekst objavljen u ediciji Pet stoljeća hrvatske književnosti.² Valja ipak primijetiti da same autorove jezične preinake, kao i "Sačiniteljeva" posveta igrokaza "Preuzvišenom gospodinu grofu Josipu Jelačiću Bužimskomu (...) kao visokom ljubitelju narodnog jezika"³, doista svjedoče o želji često i prestrogo prosuđivana literarnog amatera da se jezikom približi nekom narodnom uzoru te da i time njegova dramska igra lakše zaživi na sceni.

Vratimo se sada tekstu *Graničara*. Već se na prvi pogled uviđa da nema velikih razlika u jeziku Freudenreichovih junaka - graničara. Oni uistinu govore štokavštinom, njihove su replike često protkane narodnim iskazima (*dobra riječ ne stoji novaca, dobar kao dobar dan*), ispresijecane narodnim uzrečicama (*Noć nije nikome prijatelj, U svakoj pšenici ima kukolja!* i sl.). I svaki bi daljnji pokušaj dokazivanja da je riječ o nepatvorenu narodnom govoru ovdje posustao. Možda bi onda bilo prihvatljivije zaključiti s Brankom Gavellom: "Svijet Freudenreichovih 'Graničara' svijet je graničarskih stražmeštara, graničarskih oficira i švapskih putnih 'namjernika' u tom zatvorenom svijetu. Taj je svijet imao svoj jezik, to znači jezik sposoban da manifestira sve što je dolazilo u njegov doživljajni krug. To nije 'narodski' jezik nego jezik jednog već čvrsto konturiranog sektora socijalne nadgradnje."⁴ Time uostalom i nismo izrekli pokudu Freudenreichovu jeziku; danas bismo i inače teško mogli prihvatiti tvrdnju o književnom jeziku (pa i jeziku književnosti) kao narodnom (štokavskom) jeziku. S toga polazišta, poimajući dakle Freudenreichov izričaj tek kao "književnu/scensku tvorevinu", lakše ćemo se suočiti s govornim obilježjima njegovih likova.

Pozabavimo se prvo *Grginim* jezikom, jer čini se da se iskaz toga dramskog lica ponajviše razlikuje od govora ostalih likova, pa i najbližih mu graničara.⁵ Prvo što ćemo zamijetiti njegova je omiljena poštapalica *jest, bogami* koja se dosljedno provlači kroz cijeli igrokaz, a u nekim se replikama i više puta ponavlja. Dodamo li tome da se u jedinoga negativnog junaka, *Savo Cuića*, javljaju (ipak podosta bezazlene) psovke poput (*k*) *vragu* i *do vraga*,⁶ teško bi bilo pretpostaviti da to nije posljedak svjesne autorove težnje da i jezikom oslika i polarizira svoje junake. Nadalje, na proštenju, uz dobru kapljicu, očito vinskih parama malo omamljen Grga Kosić simpatično ponavlja svojim sumještanima: "*Pij, pa idemo!*" Nije stoga začuđujuće da se Grga, osim svojim karakterom, i jezikom ističe kao uspješno sačinjen dramski lik.

2 Josip Freudenreich, *Graničari ili sbor (proštenje) na Iljenu*, u: *Pučki igrokazi i XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, Matica hrvatska - Zora, Zagreb 1973, str. 55-109. (Svi se navodi donose iz tog izdanja te se i brojevi stranica odnose na spomenutu knjigu.) Taj se tekst *Graničara* uglavnom zasniva na onome objavljen u Kuglijevu izdanju. Usp. Napomenu priređivača Nikole Batušića, str. 111-113.

3 Josip Freudenreich, *Graničari...*, nav. dj., str. 112-113.

4 Branko Gavella, *Hrvatska književnost u hrvatskom kazalištu i naše kazalište u književnosti*, u: *Hrvatsko narodno kazalište 1860-1960*, Naprijed, Zagreb 1960, str. 176.

5 U tom se smislu može problematizirati uvriježena tvrdnja o pravocrtnosti govora Freudenreichovih junaka. Istina je da svi likovi nisu dokraja jezično izdiferencirani, ali je upravo Grgin jezik najjasniji pokazatelj takvih Freudenreichovih težnji.

6 Valja primijetiti da je Savin govor nakon njegova čudnovata preobraćenja lišen i tih svojih osobitosti te se time i Savo u potpunosti svrstava u galeriju po jezičnim iskazima poprilično ujednačenih i dakako manje zanimljivih Freudenreichovih likova. Usp. J. Freudenreich, *Graničari...*, nav. dj., str. 106-109.

Obrisi su crno-bijele polarizacije likova zamjetni u još ponečem. **Joco Bocić**, stražmeštar, krećući na put - na kojem će, nesretnik, biti ubijen - prozbori: "a ja ću u ime božje na put!" (str.73; istakla L.B.). Naspram njemu Savo se u svojim zlodjelima uzda u vraga: "vrag svojih nikad ne zaboravlja" (str. 72). Takvo je jezično oblikovanje likova ostalo ipak istom u naznakama.

Pripomenimo tek da je, osim Grge, i jedna druga osoba za koju možemo pretpostaviti da uspješno ovladava scenom bitno obilježena svojim jezikom - **Karolina**.

Stoga je i ne samo s jezičnog stajališta iznimno zanimljivo izravno sučeljavanje dvaju jezičnih idioma zamjetno upravo u dijalozima između Karoline, "na gradsku obučene sobarice", i već spomenuta Grge, krčmara i bivšeg graničara. Karolinin je govor mješavina njemačkog bivše bečke sobarice⁷ s jedva naznačenim elementima zagrebačke kajkavštine (prek < preko, pak, jen < jedan, pripeti...)⁸. U Grginu su govoru, štokavskom, uočljive pučka frazeologija (*ubila ga čutura*) i navedene poštapalice (najdosljednije je to *jest, bogami*). Svojevrsan uzlet takva kontrapunktiranja dvaju (i jezičnih) svjetova, kojemu je svakako nakana izazivanje komičnih efekata, jest insistiranje na nesporazumima kao posljedici nepodudarnosti jezičnih, točnije frazeoloških sustava. Možemo to oprimirati dvjema situacijama.

Zahvaljujući Grgi na susretljivosti Karolina će mu ponuditi promaknuće:
(...) no vi morate avansirati, vi morate k bandi! Vi ste sposobni za veliki bubanj!

Grga će na to prozboriti najprije s naučenom i neprimjerenom mu servilnošću, a odmah potom će u njegovim riječima zaiskriti nepatvorena, ali i pomalo gruba graničarska šala:

O molim, molim! Vi ste predobri! Da bog dao, pretvorila se ti u veliki bubanj, a ja bubnjao po tebi!!

Potom, vidno uzbuđena i u potrazi za konačistem već nestrpljiva Karolina zbunit će Grgu:
Ich will schlafen! Gledajte da dođem u postelju!

Grga će na to, pomalo zamuckujući:

Kako? Da l' ja dobro čujem? (...) Moja draga gospođo Kvarolina⁹, što vi o meni mislite? Ja sam evo već 25 godina udovac, pa za cijelo to vrijeme nisam, na ni jedan trenutak, bio slab, a sad ... (...) Moja udovačka nevinost ne dozvoljava da ja gledam kako vi u ...

7 Tek se usputno može navesti podatak da je uvođenje njemačkog u govor tog lika imalo možda i samo praktični razlog: ulogu je Freudenreich bio namijenio svojoj supruzi, Bečanki koja nikada nije čestito ovladala hrvatskim jezikom. Nama je ta njemačko-hrvatska mješavina danas daleko zanimljivija kao kontrast govoru svih ostalih likova u drami, a neprijeporni su i komični efekti takvih jezičnih dodira. Nepotrebno je i spominjati da je Karolinin lik upravo svojom govornom osebnjuošću dobio i na scenskoj živosti.

8 Međutim takve prosudbe treba donositi krajnje oprezno. Vrlo je velika vjerojatnost da je razlog redukcijama završnih vokala, odnosno kontrakcijama čisto praktičan: budući da su svi navedeni primjeri iz kupleta, dakle stihovane forme, presudna je mogla biti i **metrika**.

9 Igra je imenima i inače česta u njihovu dijalogu. Grga će, mučeći se da zapamti neobično mu ime, nizati slične pokušaje: Kolarina, Kalorina, Korolina, Kvarolina, Kolerina, Kantarila, Kvanturila, Krolavina, Koladrina. Na taj način kao da se ističe i stilistika imena - i ona pripadaju različitim svjetovima te tako svjedoče o svojim nosiocima. (Istina, ime je *Karolina Lieberherz* poprilično znakovito za jednu sobaricu, pa k tome još i rođenu Bečanku!) Karolina će se uostalom predstaviti Grgi: "A moje ime je auf französisch Charlotte, po njemački Carolin, a po hrvatski morate sami znati jer ste graničari!" Graničarima, dakle, priliči hrvatski jezik, pa i imena. Stoga se kći Andrije Miljevića, graničara, i zove Milka, a kći je grofa Augusta Sarnića, oberstara, iako se i on diči svojim hrvatstvom, nešto "otmjenija" Priska (lat. *priscus* - star, starinski, starodrevan).

Karolina presijeca:

Aber nein. Ja mislim samo da se žurite! (...) Da mi samo pokažete gdje je
moja postelja!

(str. 70-71)

U dijalozima će između Grga i Karoline i inače biti nesporazuma koji se temelje na jezičnim razlikama. I dok se u svojoj krčmi Grga, vidjeli smo, prilično uspješno snalazio u razgovoru, pa je mjestimice i teže naslutiti je li uistinu riječ o nerazumijevanju ili pak o želji da se našali, a Karolina je zvučala pomalo groteskno kao što je i njezina odjeća bila neprimjerena oporu graničarskom okružju, u Sarničevu se stanu situacija bitno izmijenila. Grga je sada vidno uplašen i nesiguran i, kao što ga je zbunio vlastiti lik u ogledalu, zbunjuju ga i Karolinine riječi:

KAROLINA: O molim. Genieren Sie sich nicht! Sada me možete
slobodno gledati!

GRGA: Ako dopustite, bit ću tako slobodan. (...) Hvala lijepa, meni je
dobro.

KAROLINA: A tko vas za to pita?

GRGA: Hm - znate ja sam mislio da me pitate "kako mi je", to je tako u
nas običaj. (...)

(str. 85)

Sljedeće što bi svakako valjalo primijetiti jesu mijene u govoru ponekih Freudreichovih junaka. Mislimo pritom ponajprije na scene Macine tuge i očaja te Andrijina ludila. Predočiti ćemo to nekim primjerima.

Saznavši da joj je suprug osuđen na smrt do boli potresena Maca mogla je, pretpostavljamo, izmamiti i suze tankočutnijih gledatelja:

Propalo je! Izgubljeno! Sve, sve! (...) Smilujte se! Tako vam boga, smilujte
se!! (...) Uzalud! Nigdje nade, nigdje pomoći! (...) Posljednji put. Ah ne -
- ne - neću ...!! (...) A otkuda mi snage?! O sveti bože, podijeli mi je ti!
(...) Moje dijete! (...) Da naše dijete... (...) Da, dijete... Pa onda k njemu...
posljednji... posljednji put...

(str. 91-92)

Najuočljivija je karakteristika tih Macinih rečenica iznimna kratkoća. I dok bi ih tradicionalna gramatika jednostavno nazivala nepotpunima ili kmjima, mi radije govorimo o njihovoj kontekstualnoj i/ili situacijskoj uključenosti. Dodamo li tome da su rečenice sastavnice diskursa, a da granice rečenica unutar tog nadrečeničnog jedinstva uspostavlja sam govornik,¹⁰ vraća nas to dramskom liku - Maci i njezinu trenutnom duševnom stanju. Nadalje, te su rečenice specifične i svojom interpukcijom. Najčešći je znak rečenične granice usključnik, često i udvojen, ili u kombinaciji s upitnikom. Prekidi i stanke u diskursu obilježeni su trima točkama ili crtama (čak udvojenim)¹¹. Sve to upozorava na intonacijske osobitosti Macinih replika, pa tako rečenični znaci zasigurno, i bolje od didaskalija, vode glumca u interpretaciji i oživljavanju

10 "Govornik, oblikujući diskurz, mora, već prema njegovoj duljini, uvrstiti potreban broj rečeničnih granica. Pri tome je slobodan hoće li takvu granicu staviti na mjestu gdje su se razrijedile veze među rečeničnim znakovima, ili neće. On mora stavljati rečenične granice, ali sam bira na kojim će ih od mogućih mjesta doista staviti. Tako sam određuje koliko će rečenica biti u diskursu i koliko će opteretiti primaocu pažnju. To je važan element slobode u oblikovanju diskurza." Usp. Radoslav Katičić, *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika* (Nacrta za gramatiku), JAZU - Globus, Zagreb 1986, str. 17.

11 Usp. Radoslav Katičić, *Sintaksa...*, nav. dj., str. 15. Slično uostalom piše i u pravopisu: "Trotočka je pravopisni

dramskih likova.

Slično se konačno može zamijetiti u prikazu Andrijina ludila:

Obrstar će vas ispratiti, a na groblju vješala... (...) A zašto mi ne skinete pardon s glave?! On me tišti - jako, jako boli! Maco, ja idem! (...) Nisam ja Savo. Ne, ne! Savo je umro... Andrija i pardon boli - glava jako, jako boli. - Samo tiho - psst - tiho!!!

(str. 101-102)

Usporedimo sada netom navedene primjere s pojedinim rečenicama istih junaka, ali izgovorenim u prvom činu.

ANDRIJA: (...) Ljudsko je srce puno strasti i slaboće, te lako sagriješi. I ja sam to osjetio! (...) Osjetio sam ja to i pretrpio teške muke da se održim i ne podlegnem. (...) Nisam ti nikad htio o tome govoriti, nu kad smo već povelili riječ, a ti čuj, pa ćeš shvatiti kako ne valja nikoga osuđivati bez potpunih dokaza. (...)

(str. 60)

MACA: O, znam ja što je dužna poštena žena koja ljubi svoga muža. Nije ženi samo dužnost da bude mužu pokorna i poslušna, da s njim radi, da s njim dijeli radost i tugu, već joj je dužnost da mu bude u pomoći u svakoj zgodi, pa makar to i glavom platila! (...)

(str. 62)

Te su rečenice mnogo bliže, primjerice, uzvišenim i rodoljubivim rečenicama grofa Augusta Sarnića, oberstara, nego prvonavedenim iskazima istih junaka:

SARNIĆ: Ako bih i htio tu vašu molbu uvažiti, to ne mogu već zato što se narodu mora dati strogi zastrašujući primjer. Gospodo, i ja sam Hrvat i u mojim prsima bije srce za našu domovinu, pa mi je neizmijerno mnogo do toga stalo da već jedanput iskorištenim vječita razbojstva i ubojstva iz našeg naroda, da se jedanput proslavi poštenim, prosvijetljenim, domaćim životom, kao što se je toliko puta proslavio junaštvom svojim na bojnopolju. Ja želim iskreno da nas ostali evropski narodi ne preziru i ne nazivaju divljacima!

(str. 96)

O rečenici, a posebice o rečenici u dramskom tekstu, dakako treba razmišljati i kao o jedinici govorne poruke.¹² Takva rečenica "teži da se ostvari na jednom izdisaju (...) i da se prihvati u jednoj psihološkoj sadašnjosti (...). Zbog takve psihoorganske podloge **govorna rečenica** teži veličini koja ne prelazi 24 sloga (ili 8 govornih riječi) i koja ne traje dulje od 5 sekunda. Dulje rečenice od toga, u govornom smislu, predstavljaju niz rastrgnutih dijelova rečenica, koji su međusobno povezani tek toliko koliko su međusobno povezane rečenice u odlomku."¹³ Čini se da u tome naslućujemo odgovor na pitanje zašto su Freudenreichovi dramski likovi najjači i daleko ljudskiji, a time i scenski uvjerljiviji, onda kada su - samo naizgled

znak koji pokazuje da je tekst namjerno prekinut" te "Crtu upućuje na pauzu između prethodnoga i slijedećega teksta (...)" Usp. Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada "Liber" - Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 48 i 59.

12 Usp. Ivo Škarić, *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*, u: S. Babić, D. Brozović, M. Muguš, S. Pavešić, I. Škarić, S. Težak, *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU - Globus, Nakladni zavod, Zagreb 1991, str. 306-308.

13 I. p-1 Škarić, *Fonetika...*, nav. dj., str.307; istakla L.B.

proturječno - najranjiviji i psihički rastrojeni.

Ako nakon svega iznesenoga suvremenom čitatelju/gledatelju i zazvuči neprimjerenom nekad iznimno velika popularnost Freudenreichova pučkog igrokaza - podsjetimo tek da su *Graničari* scenski zaživjeli u doba kada je u hrvatskom kazalištu i scenskoj literaturi uopće prevladavala povijesna tragedija.¹⁴ U usporedbi s tim tekstovima, doista se može pojmiti zašto su likovi graničara uspjeli ostvariti nov odnos glumca prema izgovorenoj riječi.

Uzroke pak nedovoljne jezične izgrađenosti, ali i karakterizacije Freudenreichovih likova graničara ne bi stoga trebalo tražiti samo u njegovoj književnoj neobrazovanosti - jer bio je on ipak velik scenski praktičar - već i u dramskoj literaturi koja mu je prethodila. Opterećen tako nasljeđem, usprkos svome neprijepornu kazališnom iskustvu - priznajmo ipak, bez odgovarajuće naobrazbe - Freudenreich nije uspio potpuno nadići sve slabosti onovremene dramske literature. Ovaj kratak prikaz jezičnih osobitosti njegova najpoznatijeg pučkog igrokaza pokušaj je ustanovljavanja uspješnijih dramatičarovih postupaka. Nakon svega više i ne bi trebalo djelovati suviše neodmjereno i neprimjerenom ako kažemo da i u jeziku - ili upravo baš u jeziku - leže razlozi (scenskog) uspjeha *Graničara*.

SUMMARY

Lada Badurina

DRAMA WITHIN LANGUAGE OR LINGUISTIC DILEMMAS REGARDING FREUDENREICH'S *BORDERMEN*

The language in Freudenreich's drama (folk drama) was often characterized as folk. The search for elements of štokavian dialect demonstrates limitations of such a characterization. This is by no means a negative aspect of Freudenreich's style, but a possibility to understand his language use from a viewpoint closer to modern comprehension of literary language. Furthermore speech analysis of individual characters only occasionally demonstrates a more successful language characterization. This needs to be regarded in the context of the period in which this drama came into existence, and the language undoubtedly played a major role in its success.

¹⁴ Kao primjer navodimo kako je, u povijesnoj tragediji *Posljednji Zrinjski* dramatičara Higin Dragošića, napisanoj čak 1893 (dakle 36 godina nakon praizvedbe i prvotiska *Graničara*), progovorio sin Petra Zrinjskog, Ivan: "Milostiva nebesa, ako u svomu skutu i meni bijedniku još čuvate koji darak, vi mi ne dajte no to, jedino to, da u njoj, u dragoj rođenoj zemlji počinak nađem! - Malo je što tražim, malo, a opet mnogo, toli neizmjereno mnogo, da mi ni ta vječna, beskonačna nebesa više dat ne mogu. Jer nebesa kojima ništ nije skrovno - nebesa znadu koli sladak je san u tvomu krilu, o sveta hrvatska zemljo! (...) Usp. Higin Dragošić, *Posljednji Zrinjski*, u: *Pučki igrokazi XIX. stoljeća*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knjiga 36, Matica hrvatska - Zora, Zagreb 1973, str. 250.